

॥ रघुवंशं सर्गः १६ कालिदासकृतम् ॥

.. Raghuvansha 16 by Kalidas ..

sanskritdocuments.org

July 26, 2016

Document Information

Text title : raghuvansha16

File name : raghuvansha16.itx

Category : kalidasa

Location : doc_z_misc_major_works

Author : kalidasa

Language : Sanskrit

Subject : philosophy/hinduism/religion

Transliterated by : Arvind Kolhatkar akolhatkar at rogers.com

Proofread by : Arvind Kolhatkar akolhatkar at rogers.com

Latest update : November 01, 2005

Send corrections to : Sanskrit@cheerful.com

Site access : <http://sanskritdocuments.org>

॥ रघुवंशं सर्ग १६ कालिदासकृतम् ॥

अथेतरे सप्तरघुप्रवीरा ज्येष्ठं पुरोजन्मतया गुणैश्च ।
 चक्रुः कुशं रत्नविशेषभाजं सौभ्रात्रमेषां हि कुलानुकारि ॥ १६-१ ॥
 ते सेतुवार्तागजबन्धमुखैरभ्युच्छ्रिताः कर्मभिरप्यवन्ध्यैः ।
 अन्वोन्वदेशप्रविभागसीमां वेलां समुद्रा इव न व्यतीयुः ॥ १६-२ ॥
 चतुर्भुजांशप्रभवः स तेषां दानप्रवृत्तेरनुपारतानाम् ।
 सुरद्विपानामिव सामयोनिभिर्न्नोऽष्टधा विप्रससार वंशः ॥ १६-३ ॥
 अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे सुप्तजने प्रबुद्धः ।
 कुशः प्रवासस्थकलत्रवेषामदृष्टपूर्वा वनितामपश्यत् ॥ १६-४ ॥
 सा साधुसाधारणपार्थिवर्द्धः स्थित्वा पुरस्तात्पुरहृतभासः ।
 जेतुः परेषां जयशब्दपूर्वं तस्याञ्जलिं बन्धुमतो बबन्ध ॥ १६-५ ॥
 अथानपोढार्गलमप्यगारं छायामिवादर्शतलं प्रविष्टाम् ।
 सविस्मयो दाशरथेस्तनूजः प्रोवाच पूर्वार्धविसृष्टतल्पः ॥ १६-६ ॥
 लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे योगप्रभावो न च लक्ष्यते ते ।
 विभर्षिं चाकारमनिर्वृतानां मृणालिनी हैममिवोपरागम् ॥ १६-७ ॥
 का त्वं शुभे कस्य परिग्रहो वा किं वा मदभ्यागमकारणं ते ।
 आचक्ष्व मत्वा वशिनां रघूणां मनः परस्त्रीविमुखप्रवृत्तिः ॥ १६-८ ॥
 तमब्रवीत्सा गुरुणानवद्या या नीतपौरा स्वपदोन्मुखेन ।
 तस्याः पुरः संप्रति वीतनाथां जानीहि राजन्नधिदेवतां माम् ॥ १६-९ ॥
 वस्वौकसारामभिभूय साहं सौराज्यबद्धोत्सवया विभूत्या ।
 समग्रशक्तौ त्वयि सूर्यवंश्ये सति प्रपन्ना करुणामवस्थाम् ॥ १६-१० ॥
 विशीर्णतल्पादृशतो निवेशः पर्यस्तसालः प्रभुणा विना मे ।
 विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यं दिनान्तमुग्रानिलभिन्नमेघम् ॥ १६-११ ॥
 निशासु भास्वत्कलनूपुराणां यः संचरोऽभूदभिसारिकाणाम् ।
 नदन्मुखोल्काविचितामिषाभिः स बाह्यते राजपथः शिवाभिः ॥ १६-१२ ॥
 आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदङ्गधीरध्वनिमन्वगच्छत् ।
 वन्यैरिदानीं महिषैस्तदम्भः शृङ्गाहतं क्रोशति दीर्घिकाणाम् ॥ १६-१३ ॥
 वृक्षेशया यष्टिनिवासभङ्गान्मृदङ्गशब्दापगमादलास्याः ।
 प्राप्ता दवोल्काहतशेषबर्ह्याः क्रीडामयूरा वनबर्हिणत्वम् ॥ १६-१४ ॥

सूपानमार्गेषु च येषु रामा निक्षिप्तवत्यश्रवणान्सरागान् ।
सद्योहतन्यङ्कुभिरस्रदिग्धं व्याघ्रैः पदं तेषु निधीयते मे ॥ १६-१५ ॥
चित्रद्विपाः पद्मवनावतीर्णाः करेणुभिर्दत्तमृणालभङ्गाः ।
नखाङ्कुशाघातविभिन्नकुम्भाः संरब्धसिंहप्रहृतं वहन्ति ॥ १६-१६ ॥
स्तम्भेषु योषित्प्रतियातनानामुत्क्रान्तवर्णक्रमधूसराणाम् ।
स्तनोत्तरीयाणि भवन्ति सङ्गान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः ॥ १६-१७ ॥
कालान्तरश्यामसुधेषु नक्तमितस्ततो रूढतृणाङ्कुरेषु ।
त एव मुक्तागुणशुद्धयोऽपि हर्म्येषु मूर्च्छन्ति न चन्द्रपादाः ॥ १६-१८ ॥
आवर्ज्यं शाखां सदयं च यासां पुष्पाण्युपात्तानि विलासिनीभिः ।
वन्यैः पुलिन्दैरिव वानरैस्ताः क्लिश्यन्त उद्यानलता मदीयाः ॥ १६-१९ ॥
रात्रावनाविष्कृतदीपभासः कान्तामुखश्रीवियुता दिवापि ।
तिरस्क्रियन्ते कृमितन्तुजालैर्विच्छन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः ॥ १६-२० ॥
बलिक्रियावर्जितसैकतानि स्वानीयसंसर्गमनाप्नुवन्ति ।
उपान्तवानीरगृहाणि दृष्ट्वा शून्यानि दूये सरयूजलानि ॥ १६-२१ ॥
तदर्हसीमां वसतिं विसृज्य मामभ्युपेतुं कुलराजधानीम् ।
हित्वा तनुं कारणमानुषीं तां यथा गुरुस्ते परमात्ममूर्तिम् ॥ १६-२२ ॥
तथेति तस्याः प्रणयं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्प्राग्रहरो रघूणाम् ।
पूरप्यभिव्यक्तमुखप्रसादा शरीरबन्धेन तिरोबभूव ॥ १६-२३ ॥
तदद्भुतं संसदि रात्रिवृत्तं प्रातर्द्विजेभ्यो नृपतिः शशंस ।
श्रुत्वा त एनं कुलराजधान्या साक्षात्पतित्वे वृतमभ्यनन्दन् ॥ १६-२४ ॥
कुशावतीं श्रोत्रियसात्स कृत्वा यात्रानुकूलेऽहनि सावरोधः ।
अनुद्भुतो वायुरिवाभ्रवृन्दैः सैन्यैरयोध्याभिमुखः प्रतस्थे ॥ १६-२५ ॥
सा केतुमालोपवना बृहद्भिर्विहारशैलानुगतेव नागैः ।
सेना रथोदारगृहा प्रयाणे तस्याभवज्जंगमराजधानी ॥ १६-२६ ॥
तेनातपत्रामलमण्डलेन प्रस्थापितः पूर्वनिवासभूमिम् ।
बभौ बलौघः शशिनोदितेन वेलामुदन्वानिव नीयमानः ॥ १६-२७ ॥
तस्य प्रयातस्य वरूथिनीनां पीडामपर्याप्तवतीव सोढुम् ।
वसुंधरा विष्णुपदं द्वितीयमध्यारुरोहेव रजश्छलेन ॥ १६-२८ ॥
उद्यच्छमाना गमनाय पश्चात्पुरो निवेशे पथि च व्रजन्ती ।
सा यत्र सेना ददृशे नृपस्य तत्रैव सामग्र्यमतिं चकार ॥ १६-२९ ॥

तस्य द्विपानां मदवारिसेकात्स्वुराभिघाताच्च तुरंगमाणाम् ।
 रेणुः प्रपदे प्रथि पङ्कभावं पङ्कोऽपि रेणुत्वमियाय नेतुः ॥ १६-३० ॥
 मार्गैषिणी सा कटकान्तरेषु वैन्ध्येषु सेना बहुधा विभिन्ना ।
 चकार रेवेव महाविरावा बद्धप्रतिश्रुन्ति गुहामुखानि ॥ १६-३१ ॥
 स धातुभेदारुणयाननेमिः प्रभुः प्रयाणध्वनिमिश्रतूर्यः ।
 व्यलङ्घयद्विन्ध्यमुपायनानि पश्यन्पुलिन्दैरुपपादितानि ॥ १६-३२ ॥
 तीर्थं तदीये गजसेतुबन्धात्प्रतीपगामुत्तरतोस्य गङ्गाम् ।
 अयत्नबालव्यजनीबभूवुर्हसा नभोलङ्घनलोलपक्षाः ॥ १६-३३ ॥
 स पूर्वजानां कपिलेन रोषाद्भस्मावशेषीकृतविग्रहाणाम् ।
 सुरालयप्राप्तिनिमित्तमम्भस्त्रैस्त्रोतसं नौलुलितं ववन्दे ॥ १६-३४ ॥
 इत्यध्वनः केचिदहोभिरन्ते कूलं समासाद्य कुशः सरय्वाः ।
 वेदिप्रतिष्ठान्वितताधराणां यूपानपश्यच्छतशो रघूणाम् ॥ १६-३५ ॥
 आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणां स्पृष्ट्वा च शीतान्सरयूतरंगान् ।
 तं क्लान्तसैन्यं कुलराजधान्याः प्रत्युज्जगामोपवनान्तवायुः ॥ १६-३६ ॥
 अथोपशल्ये रिपुमग्नशल्यस्तस्याः पुरः पौरसखा स राजा ।
 कुलध्वजस्तानि चलध्वजानि निवेशयामास बली बलानि ॥ १६-३७ ॥
 तं शिल्पिसंघाः प्रभुणा नियुक्तास्तथागतां संभृतसाधनत्वात् ।
 पुरं नवीचक्रुरपां विसर्गान्मेघा निदाघग्लपितामिवोर्वीम् ॥ १६-३८ ॥
 ततः सपर्यां सपशूपहारां पुरः परार्घ्यप्रतिमागृहायाः ।
 उपोषितैर्वास्तुविधानविद्धिर्निर्वर्तयामास रघुप्रवीरः ॥ १६-३९ ॥
 तस्याः स राजोपपदं निशान्तं कामीव कान्ताहृदयं प्रविश्य ।
 यथार्हमन्यैरनुजीविलोकं संभावयामास यथाप्रधानम् ॥ १६-४० ॥
 सा मन्दुरासंश्रयिभिस्तुरंगैः शालाविधिस्तम्भगतैश्च नागैः ।
 पूरावभासे विपणिस्थपण्या सर्वाङ्गनद्धाभरणेव नारी ॥ १६-४१ ॥
 वसन्स तस्यां वसतौ रघूणां पुराणशोभामभिरोपितायाम् ।
 न मैथिलेयः स्पृहयांबभूव भर्त्रे दिवो नाप्यलकेश्वराय ॥ १६-४२ ॥
 अथास्य रत्नग्रथितोत्तरीयमेकान्तपाण्डुस्तनलम्बिहारम् ।
 निःश्वासहार्यांशुकमाजगाम घर्मः प्रियावेशमिवोपदेष्टुम् ॥ १६-४३ ॥
 अगस्त्यचिह्नादयनात्समीपं दिगुत्तरा भास्वति संनिवृत्ते ।

आनन्दशीतामिव बाष्पवृष्टिं हिमस्फुटिं हैमवतीं ससर्ज ॥ १६-४४ ॥
 प्रवृद्धतापो दिवसोऽतिमात्रमत्यर्थमेव क्षणदा च तन्वी ।
 उभौ विरोधक्रियया विभिन्नौ जायापती सानुशयाविवास्ताम् ॥ १६-४५ ॥
 दिने दिने शैवलवन्त्यधस्तात्सोपानपर्वाणि विमुञ्चदम्भः ।
 उद्दण्डपद्मं गृहदीर्घिकाणां नारीनितम्बद्वयसं बभूव ॥ १६-४६ ॥
 वनेषु सायंतनमल्लिकानां विजृम्भणोद्गन्धिषु कुङ्गलेषु ।
 प्रत्येकनिक्षिप्तपदः सशब्दं संख्यामिवैषां भ्रमरश्चकार ॥ १६-४७ ॥
 स्वेदानुविद्धार्धनखक्षताङ्के भूयिष्ठसंदिष्टशिखं कपोले ।
 च्युतं न कर्णादपि कामिनीनां शिरीषपुष्पं सहसा पपात ॥ १६-४८ ॥
 यन्त्रप्रवाहैः शिशिरैः परीतात्रसेन धौतान्मलयोद्भवस्य ।
 शिलाविशेषान्यधिशय्य निन्युर्धारागृहेष्वातपमृद्धिवन्तः ॥ १६-४९ ॥
 स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायंतनमल्लिकेषु ।
 कामो वसन्तात्ययमन्दवीर्यः केशेषु लेभे बलमङ्गनानाम् ॥ १६-५० ॥
 आपिञ्जरा बद्धरजःकणत्वान्मञ्जुर्युदारा शुशुभेऽर्जुनस्य ।
 दग्ध्वापि देहं गिरिशेन रोषात्खण्डीकृता ज्येव मनोभवस्य ॥ १६-५१ ॥
 मनोज्ञगन्धं सहकारभङ्गं पुराणशीधुं नवपाटलं च ।
 संबध्नता कामिजनेषु दोषाः सर्वे निदाघावधिना प्रमृष्टाः ॥ १६-५२ ॥
 जनस्य तस्मिन्समये विगाढे बभूवतुर्द्वौ सविशेषकान्तौ ।
 तापापनोदक्षमपादसेवौ स चोदयस्थौ नृपतिः शशी च ॥ १६-५३ ॥
 अथोर्मिलोलोन्मदराजहंसे रोधोलतापुष्पवहे सरय्याः ।
 विहर्तुमिच्छा वनितासखस्य तस्याम्मसि ग्रीष्मसुखे बभूव ॥ १६-५४ ॥
 स तीरभूमौ विहितोपकार्यामानायिभिस्तामपकृष्टनक्राम् ।
 विगाहितुं श्रीमहिमानुरूपं प्रचक्रमे चक्रधरप्रभावः ॥ १६-५५ ॥
 सा तीरसोपानपथावतारादन्योन्यकेयूरविघट्टिनीभिः ।
 सनूपुरक्षोभपदाभिरासीदुद्विग्नहंसा सरिदङ्गनाभिः ॥ १६-५६ ॥
 परस्परभ्युक्षणतत्पराणां तासां नृपो मज्जनरागदर्शी ।
 नौसंश्रयः पार्श्वगतां किरातीमुपात्ताबालव्यजनां बभाषे ॥ १६-५७ ॥
 पश्यारोधैः शतशो मदीर्यैर्विगाह्यमानो गलिताङ्गरागैः ।
 संध्योदयः साभ्र इवेष वर्णं पुष्यत्यनेकं सरयूप्रवाहः ॥ १६-५८ ॥
 विलुप्तमन्तःपुरसुन्दरीणां यदञ्जनं नौलुलिताभिरद्भिः ।

तद्धन्तीभिर्मदरागशोभां विलोचनेषु प्रतिमुक्तमासाम् ॥ १६-५९ ॥
एता गुरुश्रोणिपयोधरत्वादात्मानमुद्वोढुमशक्नुवन्त्यः ।
गाढाङ्गदैर्बाहुभिरप्सु बालाः क्लेशोत्तरं रागवशात्स्रवन्ते ॥ १६-६० ॥
अमी शिरीषप्रसवावतंसाः प्रभ्रंशिनो वारिविहारिणीनाम् ।
पारिप्लवाः स्रोतसि निम्नगायाः शैवाललोलांश्छलयन्ति मीनान् ॥ १६-६१ ॥
आसां जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्धिषु शीकरेषु ।
पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न च्छिदुरोऽपि हारः ॥ १६-६२ ॥
आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्गो भ्रुवां द्वन्द्वचराः स्तनानाम् ।
जातानि रूपावयवोपमानान्यदूरवर्तीनि विलासिनीनाम् ॥ १६-६३ ॥
तीरस्थलीबर्हिभिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकैरभिनन्द्यमानम् ।
श्रोत्रेषु संमूर्च्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यम् ॥ १६-६४ ॥
संदष्टवस्त्रेष्वबलानितम्बेष्विन्दुप्रकाशान्तरितोडुतुल्याः ।
अमी जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भजन्ते रशनाकलापाः ॥ १६-६५ ॥
एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सित्ताः ।
वक्रेतराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चूर्णारुणान्वारिलवान्वमन्ति ॥ १६-६६ ॥
उद्वन्धकेशच्युतपत्रलेखो विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवेष्टः ।
मनोज्ञ एव प्रमदामुखानामम्भोविहाराकुलितोऽपि वेषः ॥ १६-६७ ॥
स नौविमानादवतीर्य रेमे विलोलहारः सह ताभिरप्सु ।
स्कन्धावलप्रोद्धृतपद्मिनीकः करेणुभिर्वन्य इव द्विपेन्द्रः ॥ १६-६८ ॥
ततो नृपेणानुगताः स्त्रियस्ता भ्राजिष्णुना सातिशयं विरेजुः ।
प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामाः प्राप्येन्द्रनीलं किमुतोन्मयूखम् ॥ १६-६९ ॥
वर्णोदकैः काञ्चनशृङ्गमुक्तैस्तमायताक्ष्यः प्रणयादसिञ्चन् ।
तथागतः सोऽतितरां बभासे सधातुनिष्यन्द इवाद्विराजः ॥ १६-७० ॥
तेनावरोधप्रमदासखेन विगाहमानेन सरिद्वरां ताम् ।
आकाशगङ्गारतिरप्सरोभिर्वृतो मरुत्वाननुयातलीलः ॥ १६-७१ ॥
यत्कुम्भयोनेरधिगम्य रामः कुशाय राज्येन समं दिदेश ।
तदस्य जैत्राभरणं विहर्तुरज्ञातपातं सलिले ममज्ज ॥ १६-७२ ॥
स्नात्वा यथाकाममसौ सदारस्तीरोपकार्यां गतमात्र एव ।
दिव्येन शून्यं वलयेन बाहुमपोढनेपथ्यविधिर्ददर्श ॥ १६-७३ ॥

जयश्रियः संवननं यतस्तदामुक्तपूर्वं गुरुणा च यस्मात् ।
सेहेऽस्य न भ्रंशमतो न लोभात्स तुल्यपुष्पाभरणो हि धीरः ॥ १६-७४ ॥
ततः समाज्ञापयदाशु सर्वानानाथिनस्तद्विचये नदीष्णान् ।
वन्यश्रमास्ते सरयूं विगाह्य तमूचुरम्लानमुखप्रसादाः ॥ १६-७५ ॥
कृतः प्रयत्नो न च देव लब्धं मग्नं पयस्याभरणोत्तमं ते ।
नागेन लौल्यात्कुमुदेन नूनमुपात्तमन्तर्हृदवासिना तत् ॥ १६-७६ ॥
ततः स कृत्वा धनुराततज्यं धनुर्धरः कोपविलोहिताक्षः ।
गारुत्मतं तीरगतस्तरस्वी भुजंगनाशाय समाददेऽस्त्रम् ॥ १६-७७ ॥
तस्मिन्हृदः संहितमात्र एव क्षोभात्समाविद्धतरंगहस्तः ।
रोधांसि निघ्नन्नवपातमग्नः करीव वन्यः परुषं ररास ॥ १६-७८ ॥
तस्मात्समुद्रादिव मथ्यमानादुद्धृत्तनक्रात्सहसोन्ममज्ज ।
लक्ष्येव सार्धं सुरराजवृक्षः कन्यां पुरस्कृत्य भुजंगराजः ॥ १६-७९ ॥
विभूषणप्रत्युपहारहस्तमुपस्थितं वीक्ष्य विशांपतिस्तम् ।
सौपर्णमस्त्रं प्रतिसंजहार प्रहेष्वनिर्बन्धरुषो हि सन्तः ॥ १६-८० ॥
त्रैलोक्यनाथप्रभवं प्रभावात्कुशं द्विषामङ्कुशमस्त्रद्विद्वान् ।
मानोन्नतेनाप्यभिवन्द्य मूर्धा मूर्धाभिषिक्तं कुमुदो बभाषे ॥ १६-८१ ॥
अवैमि कार्यान्तरमानुषस्य विष्णोः सुताख्यामपरां तनुं त्वाम् ।
सोऽहं कथं नाम तवाचरेयमाराधनीयस्य धृतेर्विघातम् ॥ १६-८२ ॥
कराभिघातोत्थितकन्दुकेयमालोक्य बालातिकुतूहलेन ।
हृदात्पतज्योतिरिवान्तरिक्षादादत्त जैत्राभरणं त्वदीयम् ॥ १६-८३ ॥
तदेतदाजानुविलम्बिना ते ज्याघातरेखाकिणलाञ्छनेन ।
भुजेन रक्षापरिघेण भूमेरुपैतु योगं पुनरंसलेन ॥ १६-८४ ॥
इमां स्वसारं च यवीयसीं मे कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमन्तुम् ।
आत्मापराधं नुदतीं चिराय शुश्रूषया पार्थिव पादयोस्ते ॥ १६-८५ ॥
इत्यूचिवानुपहृताभरणः क्षितीशं
श्लाघ्य भवान्स्वजन इत्यनुभाषितारम् ।
संयोजयां विधिवदास समेतबन्धुः
कन्यामयेन कुमुदः कुलभूषणेन ॥ १६-८६ ॥
तस्याः स्पृष्टे मनुजपतिना साहचर्याय हस्ते
माङ्गल्योर्णावलयिनि पुरः पावकस्योच्छ्रितस्य ।

दिव्यस्तूर्यध्वनिरुदचरद्व्यश्रुवानो दिगन्ता -
नान्धोदग्रं तदनु ववृषुः पुष्पमाश्चर्यमेघाः ॥ १६-८७ ॥
इत्थं नागस्त्रिभुवनगुरोरौरसं मैथिलेयं
लब्ध्वा बन्धुं तमपि च कुशः पञ्चमं तक्षकस्य ।
एकः शङ्कां पितृवधरिपोरत्यजद्वैनतेया -
च्छान्तव्यालामवनिमपरः पौरकान्तः शशास ॥ १६-८८ ॥
इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
कुमुद्वतीपरिणयो नाम षोडशः सर्गः ॥

Encoded and Proofread by Arvind Kolhatkar akolhatkar at
rogers.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted for promotion of any website or individuals or for commercial purpose without permission.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

.. Raghuvansha 16 by Kalidas ..
was typeset on July 26, 2016

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

